

Két német tudós ezredévi kiállításunkról.*

I. *Virchow Rudolf előadása a berlini anthropológiai társaságnak 1896. október 17-ikén tartott ülésén.***

A magyar fővárosba való utazásomra azok a nagyszabású intézkedések indítottak, melyeket az ország kormánya és népe tett, hogy a birodalom ezeréves fennállásának ünnepét nagy fényvel megtilje. Az ünnepnek külső nyilatkozata a millenniumi kiállítás volt, melynek az volt a hivatása, hogy a magyar Magyarországnak egész fejlődésmenetét lánczolatosan állítsa a szemlélet elé. Ez alkalomból különös kitüntetések is történtek. Így én azoknak a keveseknek egyike voltam, kiknek a millenniumi doktori czímet adományozták, és budapesti látogatásom első czélja az volt, hogy személyesen fejezzem ki hálámat e megtisztelésért. Sajnálatomra sem az egyetem rektora, sem az orvosi kar dékánja nem volt a városban. Én tehát csak a kiállítással s a vele kapcsolatos gyűjteményekkel ismerkedhettem meg.

A dolog természeténél fogva engem a kiállítás történeti főcsoportja vonzott első sorban. Előbb azonban szolgálatra kész és jártas kalauzom, H e r r m a n

* Közöljük az ismertetést, ha kissé későn is, hogy tagtársaink lássák, mi volt az, a mi kiállításunkon a külföldi tudósok figyelmét is magára vonta.

SZERK.

** Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Vorgeschichte. 1896. október.

A n t a l tanár, a Nemzeti Múzeumba vezetett, hogy tüzetesebben szemügyre vegyük az újabb leleteket is. Az intézet igazgatója ragaszkodott ahhoz, hogy maga tárja elém a legnevezetesebb leleteket és azután maga személyesen magyarázta meg nekem a kiállítás történeti osztályát, úgy hogy teljes megértéssel tudtam elválni ez emlékezetes gyűjteménytől. A mi nekem ez osztályban leginkább imponált, az a nagy birodalom olyan tarka fejlődése összes korszakainak egyenletes tekintetbe vétele volt, a mitől a birodalomnak minden oldala teljes szemléltetésre jutott. Akár kizárólag magyar vagy török, akár monarchikus avagy forradalmi alakulatokról volt szó, mindannyit kitűnő tárgyak képviselték az illető időből: a Kossuth s a magyar függetlenségi harc korszakát nem kevesebb teljességben, mint a korlátlan monarchia korát.

Ismertetésem számára a magyarok bejövetelének legrégebb korszakát, a most úgynevezett honfoglalást akarom kiszemelni, mert épen ehhez fűződött a millenniumi ünnepség. Könnyen meg lehetett ismerni, hogy a kiállításnak épen ez a része foglalkoztatta leginkább a benszülöttek figyelmét. Az ide tartozó tárgyak egy pár keresztfolyosó elágazásában voltak találhatóak, abban az épület

ben, melyet Alpár Ignác építész egy román stílusú régi benzés kolostor utánzásaképen épített volt. Itt függött a honfoglalás mappája, mely Béla király névtelen jegyzőjének följegyzései nyomán készült, melyeket igazoltak az ország különböző részeiben azon korból talált sírok, az úgynevezett lovassírok, mert a régi harcosokat hadi felszerelésekkel és lovaikkal együtt temették el e sírokban. H a m p e l J ó z s e f (Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, Budapest 1896. 22. l.) rövid áttekintést nyújtott e sírokról. E szerint az első ilyenemű sírt, a benepusztait, 1834-ben találták meg; azóta a hasonló leletek hosszútórát jegyezték fel. Ezek a függeszottat térkép szerint attól az északkeleti szorostól kezdve, a hol Árpád harcosaival kierőszakolta a bejövettel, az ország belsejébe nyulnak, különösen a nagy folyók mentén, elébb a Tiszán, azután a Dunán fel. A Nemzeti Múzeumban láttam a galgóczi leleteket (1868), hol a boglár mellett fonott ezüst gyűrűt találtak. A kiállításból megemlítem a Tisza melléki kecskeméti gazdag sírokat: innen egy teljes csontváz volt kiállítva, kengyelekkel. A lovas, egy dolichocephalus, sutura frontalis persistensszel, fülén egyszerű karikát viselt; görbe vaskard és nagy kengyelvas, hullámdíszítésű (a mi megjegyzésünk szerint) szláv fazék és a ló csontváza volt a melléklet. Még becsesebbek voltak a csak 1895-ben, Törtelen, szintén a Tisza mellékén feltárt sírok (P o s t a Béla, Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, 1896. V. 36. l. X.—XI. tábla). A ló csontvázán kívül többféle lódíszítő tárgyat gyűjtöttek ezekből. Engem különösen érdekelt néhány darab, mely balti leletekre (494. l.) emlékeztetett. Így egy bronz szíjvég egy szarvasfélének domborművű alakjával (XI. tábla, 8. ábra), melyet P o s t a a pogány-magyar

leletek egyik legjelentősebb darabjának tart, s melyben az úgynevezett szkithaleletek (Ethnol. Mitteil. aus Ungarn. IV. 1—26. l.) nagy csoportjával való kapcsolat láncszemét ismeri fel; szerinte ez a motívum a későbbi magyar művészetnek is élő motívuma maradt. Ehhez járulnak különféle négyzetletű lemezek aranyozott ezüsből levélszerű díszítésekkel, melyek alakjuk szerint bátran övdarabok lehetnek, melyeket azonban a leelő egy pilini lelet anológiája nyomán lószerszámdísznek tart; minthogy hasonló dísz fordul elő aranyozott ezüsből való kerek, paizsszerű lemezeken, s mint-hogy egy Csorna melletti halomban egészen azonos ezüst csatok egy lókoponya oldalán fekiidtek (Ethnol. Mitteil. aus Ungarn, 1895. IV. 213. l. II. tábla, 13—15. ábra); ez a magyarázat csakugyan valószínűbb. Az ide tartozó emberkoponya szintén hosszú.

Most csak arra szorítkozom, hogy rámutassak e tisztes maradványokra; bizonyonnyal nemsokára tüzetesebb leírásokat kapunk, s akkor lesz majd alkalom, hogy visszatérjünk reájok. Különösen nagy érdekű fog lenni Árpád emberei koponyájának a mai magyarokéval és az urali finnekéval való összehasonlítása. Az első tekintet sok kétséget támasztott bennem; az ilyen dolichocephalia nem felel meg sem a magyar koponyatípusról való képzetemnek, sem pedig általán a turáni típusról való hagyományos fogalmaknak. Azonban az urali finneknek is olyan különböző formájú koponyájok van, hogy a figyelmes vizsgálat majd mégis találhat rokon alakokat. Újabb magyar utazók megkísérelték, hogy a helyszínen állapítsák meg az urali törzsek jellemző tulajdonságait, és csakugyan úgy látszik, hogy mind nyelvészeti mind anthropológiai okok a mellett szólnak, hogy a vogulokat, vagy akár az ugorok

egész csoportját (osztjakok stb.) ismerjük el a magyarok legközelebbi rokonainak. De e felfogás legmerészebb képviselői is kénytelenek e közeledésnél a nyelv és típus többszörös átalakulását közbeiktatni. Így a nemrég meghalt Pápai Károly feltette (Ethn. Mitteil. aus Ungarn, 1894, IV. 273. l.), hogy az ugorok eredetileg fehér, szőke, dolichocephal, leptorrhin típusának egy délkeleti sárga, igen sötét hajú, brachycephal és mesorrhin fajjal való kereszteződése hozta létre a jelenlegi szibériai ugor típust. Az ugoroknak épen délnyugoti része, mely leginkább ki volt téve az ily hatásoknak, került Pápai Károly véleménye szerint a törökletkező magyarok tehát brachycephal típusúaknak, sötétebb bőrűeknek és sötét vagy nagyon sötét hajúaknak mutatkoztak. Midőn végre Volga melléki hazájokból nyugot felé vonultak, a szláv-ság hatása alá kerültek: a bőr és a haj világosabb lett, de a brachycephalia megmaradt; ép így a nyelv.

Ez sem tenné egészen érthetővé Árpád embereinek dolichocephal voltát. E célra közelebb kellene mennünk a vogulokhoz, a kirkól tudjuk, hogy az urali finnek közt nekik van a leginkább nyújtott koponyájok. E tekintetben arra akarnék figyelmeztetni, hogy Munkácsi Bernát (u. o. 1895, IV. 153. l.) azon igyekezett, hogy a Herodotus említette *Ivzau*-ban az ugorok és magyarok ősapáit mutassa ki, a mit előtte már Tomaszek V. megtett. Az ugorok őshazájának pedig az Ural, a Kaspi-tenger és az Aral-tó közti sivatagot tekinti (u. o. 187. l.).

Vajha e problémák emléke lebegne azok szeme előtt, kik közelebről tanulmányozni fogják a magyar honfoglalás történetét, különösen azoknak, kik Magyarországon kívül vannak. Magában

Magyarországban a millenniumi ünnep olyan erősen felébresztette a hazafias szellemet, hogy idegenek részéről való emlékeztetésre nincs szükség. A Magyarországi Néprajzi Társaság a legörvendete-sebb módon támogatja mind az ethnológiai, mind a történeti kutatásokat; mióta a Magy. Tudományos Akadémia az évek során át dicséretesen folytatott Ungarische Revue-től, mely német nyelven jelent meg, és a birodalmi németeknek lehetségessé tette a magyarországi tudományos kutatások currens megértését, megvonta a támogatást s ezzel lehetlenné tette megjelenését: csak a József főherczeg védnöksége alatt és közreműködésével Herrmann Antaltól kiadott »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn« című folyóiratban birjuk a néptan ügyeiben való állandó megértésnek annyira szükséges és tőlünk oly nagyra becsült eszközt. Mindazoknak, kik részesek ebben, szíves köszönetünket fejezzük ki.

A millenniumi kiállítás igen számos egyéb alkalmon kívül nagy és a maga nemében egyedül álló képet nyújtott az idegennek a régi hagyományok tartósságáról a *kiállítás falujában*. Miként egy tudósító igen helyesen mondotta, ez Magyarország és a magyar nemzet multjának és jelenének mintegy megtestesülését tüntette fel. Mindenek előtt a népelet kisebb egyéniségeinek sajátosságai-ban való továbbléletét mutatta, nemcsak a házak építését és berendezését, az eszközöket és foglalkozásokat illetőleg, hanem a népünnepek szakadatlan sorában az embereket magukat is szem elé állította ruházatukban és díszökben, táncban és kedvtelésében. Bizonyos fájdalommal gondolhatott nem egy szemlélő arra, hogy az egész állam nemzetiesedése megsemmisítéssel fenyegeti mind-ezeket a különösségeket. A régies alakok és szokások kedvelője számára

megmaradt az a vigasz, hogy még mindig jó sok van meg, a mi ellentállott a modern civilizáció viharának, és valószínűleg még egy ideig ellen fog állani. Schuller S.-nek »Der siebenbürgisch-sächsische Bauernhof und seine Bewohner« című kis füzeté (Nagyszében, 1896) egy ilyen szilárdan egymáshoz sorakozó községekből épült külön nemzetnek szemléletes, pompás ábrákkal magyarázott példáját nyújtja.

Csak kevés lépéssel odább Bosznia és Hercegovina kiállításába jutottunk, melynek tekintélyes, bosnyák és német nyelven szerkesztett katalógusa 311 lapon szemünk elé állítja a magyar-osztrák birodalom e legifjabb tartományának életét gyorsan felviruló erejében, egyúttal szemléletes képét nyújtva annak, hogy belátásos központi vezetés alatt a nép sajátágaival való kiméletes bánás nemcsak lehetséges, hanem jótékonyan és hasznosan is hat. Nagyrabecsült vezetőnk a bosnyák kiállításokon, Hörmann kormánytanácsos, itt is helyt állott és mindig kész volt megadni a legrészletesebb magyarázatokat.

A jövő idő homályával szemben ki bírja felismerni, milyen sors fog jutni osztályrészül az olyan nagy és belsőleg olyan sokszerű Ausztria-Magyarország számtalan néptagjai mindenikének, és hogy a kormányzás mely rendszere fogja végre meghozni minden ezen tagoknak az egyetértést és békét!

A sok osztályban járva-keelve, nem ritkán régebbi idők reminiscenciáira akadtam, melyek hirtelen ismét felbukkantak. Csak egy példát akarnék megemlíteni. A történeti fűcsoportban állott az 1848/49. forradalmi évből né-

hány fegyvercsoport, a melyekben a népfelkelés kaszái voltak elhelyezve. Ezek közt voltak fűrészszerű kaszák, fogas éllel, épen olyanok, a milyeneket itt-ott Németország különböző vidékein mint a békés munka rendes szerszámaikat még használatban találunk. Ezek is valószínűleg nemsokára eltűnnek és legfeljebb csak múzeumokban lesznek találhatóak. De a szükség idejében megint előkerülnek ilyen eszközök is, habár a jelenkor vágó és lövő fegyverei előtt nem állhatnak meg.

Kiengesztelő megemlékezéssel végzem előadásomat, melyet annál szívesebben említek meg, mert a kiállítás tarka és változatos jelenségei közt a látogatók többsége valószínűleg nem ismerté eléggé: értem a vörös-kereszt pavillonját. Épen abban az időben volt, midőn a legkülönbözőbb országok sajtójában szomorú sorsát ecsetelték a vörös-kereszt megalapítójának, D u n a n t H e n r i k -nek, ki szenvedéssel teljes életet él egy svájci kórházban. Alkotása évről évre mind szélesebb körben és erősebben fejlődik; immár nemcsak a háborúnak van szentelve, hanem a béke nagy művévé alakult, a mely mind számosabb kórházat emel és vonz magához. Örömmel láttam az 1894-iki évi jelentésből, melyet egy testvér nyújtott át nekem, hogy a magyar szent korona országai vörös-kereszt egyesületének 2.147,966 forintnyi vagyona van és hogy 1895. évi költségvetésében 124,100 frt bevétel és 119,150 frt kiadás volt felvéve. Vajha tovább hatna a könyörületeség, mely művekben nyilatkozik, és a testvériesség megnyugtató érzetével töltene el minden résztvevőt.

II. *Bartels Miksa előadása a berlini anthropológiai társaságnak 1896. november 21-én tartott ülésén.**

A speyeri anthropológiai kongresszusról és a nürnbergi országos kiállításról szóló ismertetése után Bartels a következő szavakkal tér át a mi nemzeti kiállításunkra:

A népies érdek tekintetéből messze meghaladta a többi a budapesti ezredévi kiállítás. A bécsi anthropológiai társaságból való kollegámmal, He ger F e r e n c z kusztossal, találkát adtunk, hogy a kiállítást együtt látogassuk meg; legnagyobb fiam is kísért minket.

V i r c h o w a mult ülésen már jelentést tett e gyönyörű kiállítás nagyon fontos részéről. Engedelmet kérek, hogy hozzáfűzhessek még néhány apróságot. H e r m a n O t t ó vezetése alatt az úgynevezett ösfoglalkozásoknak gazdag kiállítását alkották meg. Ezen a néven értették mindazt, a mi a primitív pásztoréletre és a primitív halászatra vonatkozik, a mi sok tekintetben még most is dívik Magyarországon. A földművelés ki volt zárva e csoportból, mert a rendezők abban a véleményen voltak, hogy az ős magyarok földművelést nem űztek. Herman Ottó szívesen kalauzolt minket ez osztályban.

Láthatók voltak a pásztorok eredeti nádkunyhói és gerendás házai a leg egyszerűbb házi berendezéssel teljesen felszerelve, faelágazásból álló üsthoroggal, vagy oldalt rovátkákkal ellátott egyszerű ággal, mellyel az üstöt a tűz fölött kisebb-nagyobb távolságban függesztik fel. Egy esetben már magasabb művészi ösztön érvényesült; egy ember tömör fadarabból faragott ki egy többszemű lánczot, mely alúl-felül fahorogba végződött. Megemlítek még hosszúnyelű

* Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie stb. 1896. november.

baltákat vagy csákányokat, melyeket támaszkodó botnak lehet használni: ezek az elődjei a mai sokkal csinosabb fokosnak, mely mint nemzeti jelvény a magyarok sétatotja. Feltűnt nekem továbbá egy püspöki botra emlékeztető, felső végén nagy hajlású s vaskarikákkal ellátott pásztorbot. A kolompos után dobják, hogy neki a karikák csörömpölésével, azon oldal szerint, a hová esik, az út irányát jelölje. A kanalas gém csöréből valóságos kanalakat készítettek. Egy darab fából faragott meszely, fülén durva állatalakok, egy hires halászati edényre emlékeztetett, de afrikai népek faragványaira és a szumatrai battakok műdarabjaira is. Megemlítsre méltó fából nyersen faragott kicsiny emberalakok vagy házi- és munkaeszközök nagy gyűjteménye. Darabjai mindig párosan vannak meg, de az egyik mindig kicsinyített utánzása a másiknak. Ha prehisztorikusok volnának, amuleteknek, fogadalmi adományoknak vagy gyermekjátékszernek lehetne tartani. Azonban ezek a juhászoknak ismertető jelei az anyajuhok és bárányok számára. Az anyajuhra akasztják a nagyobbik darabot, a hozzátartozó bárányra pedig kicsinyített utánzatát. De ez csak öt napig tart; ez időn túl a juhásznak e jelek nélkül is tudnia kell, mely juhok és bárányok tartoznak együvé.

A primitív halászat kiállítása egy czölöpépítésű kunyhón volt elhelyezve; mellette egy szál fából vájt csónakok, hálók és varsák voltak felállítva. Az utóbbiak egyikének, mely meglehetősen bonyolult szerkezetű, a virginiai indiánoknál van hasonló mása, miként a Bureau of Ethnology legújabb Annual Reportjából kitünik. Egy igen egyszerű czölöpalkotmány, kullogó, a milyent az

ungvidéki tisztai halászok most is használnak, mely három gerendán nyugvó háromszögű pódiumból áll, szintén ki volt állítva. Agyag hálonehezékeket hasábos súlyok vagy átlukasztott golyók vagy korongok alakjában nem lehet megkülönböztetni a prehistoriai daraboktól. Hálósúlyul a ló metatarsus csontjai is szolgálnak, melyeket mi korszolyacsontokul ismerünk. Hosszában, egyiket szorosan a másikhoz illesztve, erősítik a háló széléhez. A hálók számára erős sásból usztatókat készítenek, melyeknek alakja és bogozása az egyes daraboknál a változatok nagy bőségét árulja el és egyúttal a tulajdonos jegyéül szolgál. A bog alakjáról minden halász azonnal tudja, hogy ki a háló tulajdonosa. Téliré hosszú és keskeny alakúak, sűrűn egymáshoz álló sásból, de hasonló bogozással vannak előállítva, hogy a jég össze ne zúzza.

Halászszerzőmül szolgáló kis tehénkolompok is említést érdemelnek. Helyben álló horgokhoz erősítik, s csengésökkel jelzik, ha a hal megakadt. Egy sor láncszerűen egymáshoz erősített széles vaspántok, mintegy kardpenge-hosszúságúak, a víz fenekére bocsáttatnak; a két szabad végüket két ladikhoz erősítik s így húzzák végig az egészet a víz fenekén, hogy megtisztítsák a nádtól és sástól. Tavi kagylók héja, hosszú nádszálba szorítva, kezdetleges kanálul szolgál; a kisebb alakúakat evésre használják, a nagyobb kagylókból készületeket a halzsír leszedésére. Szinte sétabot hosszúságú üres nádszarak a tűz szítására használtatnak. Igen nagy farkürtöt vészjelül használnak a halászok, ha nem bírnak a fogással, vagy más okokból van szükségök társaik segítségére. Igen sajtáságos alakú szekerczék, melyeknek lapja igen hosszú vasczókkal van ellátva, arra valók, hogy télen lékeket vágjanak velök a jégbe.

A vadászati kiállítás is igen sok érdekeset nyújtott, ép úgy a horvát csarnok és Bosznia és Hercegovina csarnoka, mely utóbbiban egy kis csarsija, egy bazár is ki volt állítva, eredeti elárúsítókkal és kézművesekkel, kiket nézni lehetett munkájok közben.

Kiváló vonzó ereje volt a néprajzi falunak. Magyarország minden részéből egész udvarokat állítottak fel, lakóházakkal, istállókkal, fészerekkel, tárákkal, kutakkal stb. Mindezek a helyiségek, különösen pedig a lakóházak, eredeti berendezéssel voltak ellátva, és az egyes udvarok felügyelői nemzeti öltözetű emberek voltak az illető kerületből vagy faluból. Igy rövid idő alatt egész Magyarországot be lehetett járni; az egymás mellé állítás világos fogalmat nyújtott a házak, fedelek, kémények szerkezetéről és elhelyezéséről, úgymint lassankénti fejlődéséről, a tűzhelyek, lakószobák és terek kialakulásáról stb.

Az erdélyi szász házról képes ünnepi füzetet s néhány fényképet lehetett venni. Egyéb e neműt, sajnos, igen keveset szerezhettem.

A házak majdnem rendesen keskeny oldalukkal fordulnak az utcza felé. Az udvar felé forduló széles oldaluk közepén van a bejáró ajtó. Ez elébb egészen földszintes, azután néhány lépcsővel emelkedik, majd veranda forma építmény kerül az udvaron a hosszú oldal elé, s végre még oldalajtók járulnak a középjáratához. Felső emeletet csak német házakon észleltem.

Ha a középső ajtón belépünk, a szemben levő falon találjuk a tüzelés helyét, a mely lassanként tekintélyes nagy tűzhellyé fejlődött. Némely házakban pedig e helyiség bal falán még egy kisebb sütő tűzhelyet találunk, mely vonatkozásban áll a szomszéd helyiség megfelelő falán alkalmazott kemenczével. Az egyik házban a jobb falon is

volt egy hasonló kisebb tűzhely. Ezzel azonban a főfalon levő eredeti nagy tűzelőhely elvesztette tulajdonképeni rendeltetését. Megtartotta ugyan tűzhely alakját, de immáron kredenczfélének használták.

A ház többi helyiségeinek elrendezésében nem lehetett semmi típikusat megállapítani; úgy számukra és nagyságukra, mint használatuk módjára nézve a legjelentékenyebb különbségek mutatkoztak. Ezzel van kapcsolatban az is, hogy a kemenczék felállítása nem volt megegyező.

A vidék nagyobb vagyonságával gyarapodott a házi berendezés és a díszágyak száma is, melyeken a czihák széle izléses himzésekkel volt ellátva. Hogy a párnahéjak kellően érvényesüljenek, rengeteg számú vánkos volt élére állítva, himzett keskeny oldalával a szemlélőnek fordítva, a többi ágyakra rakva, s így töltötték ki gyakran az egész nyoszolyát a fejevtől a lábvéig. Egy sáros-megyei tót házban a mennyezet gerendáján négyélű jászol formában függött a bölcső, mely a nő himzett kendőjével s a férfi ünneplő kabátjával volt betakarva.

Igen érdekes volt, ugyelemmel követni a tárhelyiségek, az istállók s a merítő kutak alakjait is. A kútveder rendszerint igen hosszú, s alsó végén

nehézékkal ellátott póznán mozog, mely közepén egy egyenesen álló czölöpre támaszkodik. Ez utóbbinak koronája sok változatosságot árul el. A német törzseknél a vedret nem ez a pózna emeli, hanem függőlegesen álló kerék, amelyhez láncz van erősítve. Ez a kerék védő fedél alatt áll, mely egyszersmind az egész kutat is befedi. Egyes magyar udvarnak is ilyen kerek merítő kútja volt; de ez itt egészen a kút oldalán állott, úgy hogy a fedél nem takarta be.

Nem tárgyalhatom behatóbban a szövőszékek különböző alakjait, melyek a magyar népeknél kicsinyek és alacsonyak, a német törzseknél igen nagyok és magasabbak, és olyan neműek, a melyenket Sziléziából és Szászországból ismerünk, továbbá az orsókat, csévéket és motólákat sem, melyek viszont a magyaroknál nagyobbak s a német törzseknél kisebbek, — mert különben nem tudnám végét érni. Mindenesetre azonban azzal az óhajtással zárom be szavaimat, vajha e fölötté érdekes dolgok, a melyeket ekkora szorgalommal és körültekintéssel gyűjtöttek össze, megtalálnák minél tüzetesebb tudományos feldolgozóikat és illusztrálóikat. Ez igen méltó emlék volna, melyet a magyar nép emelhetne magának.

KÖZLI HERRMANN ANTAL.